

ВАТАН Юлія Павлівна

ПСИХОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ МЕТАКОГНІТИВНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Yuliia VATAN
THE PSYCHOLOGICAL CONCEPT OF METACOGNITIVE ACTIVITY
OF THE PERSONALITY

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2026.01.141>

УДК 129.923

Постановка проблеми. Питаннями усвідомлення людиною власного шляху до розуміння-розпізнання принципів, механізмів і форм світоустрою присвячено чимало досліджень у різних сферах науки та практики, але їх проблемне коло сутнісно і багатогранно розкривається саме у доробках соціономічного гатунку. Так, активна розбудова особою зносин зі світом у дійстві осмисленого долучення до його змістовного пізнання і подальшого роз'яснення-тлумачення є авангардним завданням сучасної психології.

Доцільність наукових пошуків у цій царині зумовлена: 1) надмірністю задіяння людини в перенасичений інфопростір, де вона може втратити контроль над ситуацією (під дією зовнішнього тиску), що провокує її невротизацію (психічну нестабільність чи втому, когнітивне перевантаження); 2) контекстами індивідуального, професійного і суспільного вимірів людського самоздійснення, відкритістю її до осмислення нових ідеалів і настанов, досвідом взаємин із загалом, обстоюванням уособлених суджень і переконань, що ускладнює процес збалансування пізнавальної активності та дієвих способів поведінки-вчинення; 3) усвідомленням обмеженості пізнання через недосконалу природу самої людини. У доробках психологічного гатунку є чимало здобутків, які систематизують й обґрунтовують предметне коло теоретичних засновків і методологічних принципів організації *когнітивної діяльності* особистості.

Сучасні підходи до вивчення передумов пізнавальної активності в розпізнанні і тлумаченні світу суб'єктом життєдіяльності часто лишають поза увагою персоніфіковану спрямованість свідомості, інтелектуальні здібності, стиль і своєрідність мислєдіяльності окремого дослідника. Свідомісне регулювання-творення часопростору власного життєутвердження, організоване метакогнітивним рівнем, не може бути зведене до простого операційного діяння. Воно здійснюється особистістю із притаманними їй цінностями, прагненнями, інтенціями й життєвими домаганнями та постає формою її саморозпросторення. Тож дослідження *метакогніції* повинні бути засновані на методологічній оптиці цілісного психологічного пошукування, що спроможна інтерпретувати пізнавальну активність особи як процес завершеного вчинкового циклу (від передбачення результату і вибору конкретних дій-операцій до рефлексивного переосмислення набутого досвіду) у вимірах саморегуляції і самоздійснення людини.

Мета статті: здійснення рефлексивного аналізу метакогнітивної активності особистості з позицій циклічно-вчинкового підходу.

Завдання дослідження: реконструювати теоретичні уявлення про метапізнання як пізнавальну діяльність вищого порядку, що забезпечує системне структурування інтелектуального досвіду особистості; обґрунтувати доцільність застосування циклічно-вчинкового підходу для осмислення метакогніцій; аналі-

тично окреслити на його методологічних засадах сутнісний зміст метакогнітивної активності, виявити її атрибутивні характеристики та функціонально-сміслові компоненти-вимири; концептуалізувати метакогнітивну активність у просторі вчинкової організації психічного життя людини.

Теоретичну основу та її методологічне обґрунтування чинного пошукування становлять напрацювання зарубіжних та українських дослідників психологічної науки, а саме Ш. Бюлера, В.І. Вернадського, А. Келлера, Е. Леруа, Т. Парсонса, В.А. Роменця, А.В. Фурмана та ін. Вагомий внесок у постанні наукової методології як план-карти дослідження різноманітних психологічних феноменів і явищ здійснили Г.О. Балл, Г. Башляр, Т. Кун, І. Лакатош, П.А. М'ясоїд, К. Поппер, П. Фоєрабанд, А.В. Фурман та інші достойники соціономічного амплуа. Проблемне коло питань сутнісного пізнання світоустрою вивчалось науковцями у синергійному поєднанні людини з буттєвим простором її самозреалізування (М.Й. Боришевський, Ж.П. Вірна, В.О. Моляко, Г.С. Костюк, І.Д. Пасічник, Л.М. Проколієнко, О.М. Ткаченко). Розуміння особою довколишньої дійсності організується у систему супідрядності зовнішніх впливів, суспільного загалу і внутрішніх умов-чинників постання особистості (В.П. Казміренко, В.О. Сабадуха, М.М. Слюсаревський, О.Б. Старовойтенко, В.О. Татенко).

Сутнісне і розпросторене пояснення *методології новітніх психологічних досліджень* розкривається у працях А.В. Фурмана та його наукової школи, зокрема у пошукуваннях Я.М. Бугерко, А.Н. Гірняка, А.А. Фурмана, О.Є. Фурман, О.М. Хайруліна, О.Я. Шаюк та ін. (див. [7; 11; 12; 17-19]). Ці напрацювання дають змогу аргументовано і зважено розглянути багаторівневість психологічних нашарувань у руслі всеохватного пізнання людиною світу як цілісного онтофеноменального універсуму. Здобутки зазначеної наукової школи окреслює новий психософійно-методологічний підхід в осмисленні та холистичному розумінні генези психологічного знання і поступу до пізнання як віхового атрибуту мислєдїяльності фахівця соціогуманітаристики. Саме на основі методології парадигмальних досліджень А.В. Фурмана [13] здійснена спроба унааявити в сучасній психології дефініцію *метакогнітивної активності особистості* як вищого рівня саморозвиткового, рефлексивно зваженого осягнення людиною дійсності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Процеси розпізнання, розуміння, подальшого витлумачення і прикладного освоєння дійсності становлять єдність теоретичного і практичного у формовиявах індивідуально-досвідного й соціокультурного осягнення людиною світу, а також свого місця-ролі у ньому. Оволодіння суб'єктом пізнання системою персоніфікованих (уособлених) знань відображають його принципову позицію стосовно основних засад і механізмів віддзеркалення довколишньої реальності, безпосереднього практикування у її розбудові й усистемлення відповідних рефлексій у площині особистісної мислєдїяльності як метакогнітивної активності складного структурно-функціонального наповнення. Через рефлексивну позицію в осягненні, тлумаченні й подальших розуміннєвих репрезентаціях онтологічної картини світу, суб'єкт-пошукувач оприявнює у власній свідомості (трансцендентні стосовно неї самої) психічні реалії як образи-уявлення, створені людським засвітом.

У роботах К. Поппера унааявлена концепція «об'єктивного» знання, що уміщує три світи чи універсуми: 1) фізичних або матеріальних об'єктів чи станів; 2) розумових дій або свідомости; 3) рефлексивного мислення (аналітичного, наукового, метафоричного, творчого). Останній вимір постає результатом взаємодії та взаємодоповнень перших двох світів, проте функціонує автономно (незалежно, об'єктивно). Цей універсум у дослідника слушно аналогізувати (отожнити) зі «світом ідей» Платона чи «об'єктивним духом» Г.В.Ф. Гегеля, де самі знання є безсуб'єктивними [9].

І. Кант вважав, що віховою ознакою істинності є не об'єкт, а суб'єкт зі специфічною організацією його свідомости. Філософ відзначав, що об'єктивного пізнання практично не існує, адже воно поступається суб'єктивному розумінню світу через апріоризми [6]. Тож організація пізнання через суб'єктність передбачає поширення уваги дослідника не лише на об'єкти зовнішнього світу, а й на власний засвіт, на фокусування людини на своїх інтелектуальних здібностях, віхових особистісних характеристиках, вольових рисах-якостях, соціальних настановах і кон'юнктурних вимогах реальності. Суб'єктність спричиняє когнітивну активність й утримує творчі здатності особистості, орієнтуючи свідомість на внутрішній потенціал самоініціювання і саморозвитку [4].

Поступ думки суб'єкта пізнання до сутностей та у змістовленні світоустрою з рефлексивних позицій оприявнюється в метакогнітивній активності, що передбачає осмислене ставлення до способів і можливостей досягнення дійсності. Префікс *мета-* позначає перетворення, видозміну, переміщення, надбудову, трансцендентність і вживається для позначення вищого рівня абстрагування – поступу до «чистого» (об'єктивного, істинного) знання [6]. Метапізнання виявляється у процесах само-рефлексії, що відображають ускладнення організації психіки людини та засвідчують формування категорійних структур індивідуальної свідомості. Тут самоусвідомлення постає самобутнім простором життєутвердження особи, означає рамкові умови сприймання, розуміння і пояснення нею об'єктивної дійсності, відображення й інтерпретація котрої співвідноситься з поглядами, переконаннями, врешті-решт з персональною онтологічною картиною світу.

Процес творення узагальненого образу предметної реальності, що викристалізовується у формі знань, уявлень, суджень та оцінок, скеровується метакогніціями, які дозволяють різнобічно й повномасштабно унааявити у свідомості дослідника об'єкт його пізнавального інтересу. Метапізнання реалізується саме у множинному впорядкуванні наскрізних особливостей предметів і явищ дійсності у вигляді холистичної картини світорозуміння. Динаміка його розгортання пов'язана з безупинною роботою людської думки, що в інтегральній канонічності є формовивом мислєдіяльності як інструменту повномірного осмислення довколишньої реальності.

Наукове осмислення феномену метапізнання бере свій початок лише з ХХ століття, в добу зародження новітніх соціогуманітарних напрямків та шкіл, що сутнісно фіксують трансформацію уявлень про психічну реальність. Одним із таких розвідкових спрямувань стала когнітивна психологія, що сформувалася, з одного боку, під впливом широкого розповсюдження кібернетичних ідей та інформаційних теорій, з іншого під тиском природних відреагувань на бігевіористські тенденції нівелювання психічного та суб'єктивного в інтерпретації поведінки людини. Її предметом є витлумачення процесу пізнання через інформаційні моделі як сукупності процесів сприймання, обробки і зберігання інформації. Саме в межах цього напрямку з'являються

перші згадки про явища, які належать до метакогнітивних. Так, при дослідженні пам'яті [22], було оприявлено простір бачення людиною світоустрою і свого місця в ньому, що конкретизується у певних впізнаваних словоформах. Зазначені розуміннєві тенденції стали засновком метакогнітивних явищ (суджень або відчуттів), які постають надбудовою над елементарною пізнавальною активністю як вияву одиничного акту сприйняття людиною об'єктів дійсності. Тому американський дослідник психології розвитку Дж. Флейвелл (J. Flavell) вводить у науково-психологічний обіг поняття «метапізнання» (1976 р.) для позначення сукупності знань (рефлексій) людини про власні когнітивні потенціали. Зокрема, він при вивченні процесів запам'ятовування в осіб різних вікових категорій (дошкільники та молодші школярі) помічає, що старші діти можуть формувати деякі судження стосовно обсягу власної пам'яті, а також здатні визначати, коли кількість повторень матеріалу є достатньою для безпомилкового його відтворення. Цей науковець висновує, що феномен пам'яті містить у собі, окрім процесів розпізнавання, репрезентації, збереження, видобуття і свідомого використання матеріалу, також і знання й усвідомлення людиною цих процесів, їх сутнісного розуміння та подальшої персоніфікованої рефлексії. Останнє було назване ним *метапам'яттю*, під якою автором розуміється здатність людини визначати ступінь складності запам'ятовування певної інформації, встановлення рамкових умов та обсягу пригадування матеріалу [24].

Тлумачення метапізнання Дж. Флейвеллом передбачає рефлексивну (об'єктивовану) оцінку особою своєї когнітивної сфери, причому з урахуванням множинності пізнавальних самовіддзеркалень привласнених знань і, як наслідку, їх системного багатофункціонального оптимального використання. Ця можливість (доцільне застосування) забезпечується не лише рефлексивними здібностями, а й регулятивними механізмами, що в поєднанні з першими становлять зміст когнітивного моніторингу (*табл.*).

Подальша концептуалізація зазначеного феномену здійснювалася у працях інших представників когнітивної психології, де він поступово утверджується як самостійний предмет теоретичного й емпіричного аналізу. Виразним утіленням засад даного наукового поступу стала концепція метапізнання Т. Нельсона (T. Nel-

Таблиця

Структура когнітивного моніторингу за Дж. Флейвелом

№ п/п	Назва компонента	Зміст
1	Знання	Сукупність уявлень людини про себе як про суб'єкта пізнання, що охоплює усвідомлення особливостей власної когнітивної сфери, розуміння цілей пізнавальної діяльності та обізнаність щодо стратегій, за допомогою яких їх можна досягти
2	Переживання	Відчуття й емоційно забарвлені думки, що виникають у процесі моніторингу пізнавальної діяльності та є маркерами її успішності або неуспішності
3	Цілі (завдання)	Передбачувані результати пізнавальної діяльності та антиципація її продуктивності
4	Дії (стратегії)	Когнітивні операції або поведінкові акти, що спрямовуються на досягнення (оптимальне зреалізування) поставлених цілей

son) та Л. Наренса (L. Narens) – одна з найбільш знаних теоретичних моделей, розроблених у руслі соціогуманітаристики. Пізнавальна діяльність, згідно з поглядами названих науковців, розгортається на двох взаємопов'язаних щаблях: 1) об'єктний рівень становлять безпосереднє сприймання та значеннєве опрацювання феноменальної даності світу; 2) метарівень – моделювання самого процесу пізнання, своєрідне віддзеркалення людиною перебігу власної когнітивної активності. Взаємодія зазначених рівнів забезпечується безперервним обміном осенсованих (набувають персональної значущості) особою змістовлень, що уможлиблює реалізацію основних *метакогнітивних функцій* – моніторингу і контролю. Другий виявляється в цілеспрямованому коригуванні плинності пізнавальної активності на об'єктному рівні й охоплює ініціювання дії, підтримання її розпросторення (зокрема й за мінливих обставин), а також своєчасне припинення. Сам по собі він не забезпечує рефлексивного бачення цієї активності, що зумовлює необхідність моніторингу (споглядання-аналізу) – процесу, завдяки якому на метарівні конституюється стратегія пізнання. Моніторинг може набувати ретроспективної або перспективної спрямованості. У першому випадку йдеться про оцінювання результативності вже здійснених інтелекту-

альних зусиль, у другому – про передбачення складності майбутнього пізнавального завдання, прогнозування його результатів та переживання впевненості у власному знанні [28]. Отже, концепція метапізнання Т. Нельсона і Л. Наренса, розробка якої була зумовлена гострою потребою об'єднати розрізнені емпіричні напрацювання, набула статусу однієї з базових у когнітивній психології, а її засадничі положення й надалі слугують методологічним підґрунтям дослідження метакогнітивних процесів.

Сучасні психологічні пошуки у сфері метапізнання дедалі виразніше центруються довкола проблеми *метакогнітивного моніторингу* як особливої форми рефлексивного супроводу пізнавальної активності особистості. Представники когнітивного напрямку розглядають споглядання персоніфікованих пізнавальних актів як цілісну систему, завдяки якій суб'єкт набуває здатності відстежувати перебіг і результативність власної інтелектуальної діяльності, утримуючи її в полі усвідомленої присутності [1; 2; 26; 27].

Таке рефлексивне звернення свідомості на саму себе знаходить свій вияв у метакогнітивних судженнях або відчуттях – своєрідних феноменах досвіду, що супроводжують мисленнєві процеси та оприявнюють їхню внутрішню динаміку. Попри активний дослідницький інтерес, їхня природа й дотепер залиша-

ється відкритою для теоретичного осмислення, унаслідок чого в науковому дискурсі співіснує кілька пояснювальних підходів щодо джерел їх постання. У когнітивістській традиції вкорінені уявлення про те, що *метакогнітивні судження* виникають або з часткового доступу до контенту пам'яті, або з опори на евристичні способи орієнтації у пізнавальній ситуації. У першому випадку припускається, що людина здатна, принаймні фрагментарно, актуалізувати потрібний матеріал, і саме цей «слід» породжує переживання впізнаваності. Досить висока точність подібних переживань опосередковано підтверджує наявність прихованого доступу до глибоких пластів пам'яті, оскільки навіть не спромігшись одразу відтворити матеріал, людина нерідко робить це згодом. Прихильники евристичного пояснення наголошують, що оцінювання перебігу пізнавальних процесів часто спирається не на безпосереднє відтворення змісту, а на інтерпретацію неявних ознак сприйнятого. Усвідомлюючи такі сигнали, суб'єкт не лише фіксує власну інтелектуальну активність, а й виходить за межі безпосередньо заданого, здійснюючи своєрідну розбудову свідомісно уявленого. Предметом такої евристичної орієнтації можуть слугувати відчуття впізнавання проблеми, суб'єктивне сприйняття завдання як легкого чи складного, очікування швидкого успіху, або ж уявлення про попередній досвід здолання подібних ситуацій [27].

Означені підходи не варто розглядати як несумісні, оскільки вони висвітлюють різні способи формування метакогнітивних оцінок. Саме таку інтегративну оптику пропонують А. Коріат (A. Koriat) і Р. Леві-Садот (R. Levi-Sadot), розмежовуючи судження, що ґрунтуються на знаннях, і ті, що постають із досвіду. Перші передбачають свідому аналітичну роботу та відображають здатність суб'єкта концептуалізувати власну когнітивну діяльність крізь призму усталених уявлень про особливості своєї пізнавальної сфери. Другі, хоча й залишаються у полі свідомості, народжуються з функціонування неявних механізмів та опираються на інтуїтивно-евристичні способи орієнтації у процесі мислення [26].

Отже, дослідженням метапізнання в когнітивній психології властиві такі риси як локальність проблематики, аспектний характер та емпіризм. Однак варто зазначити, що наукові надбання, отримані в цьому напрямі, перетворюються на предмет осмислення й у

представників інших галузей. Перспективу вивчення актів метапізнання пов'язують із його потенціалом виконувати роль своєрідного мосту між когнітивною психологією та освітньою практикою. Перші кроки у формуванні такого зв'язку вже простежуються, оскільки моделі, що розробляються в межах психології розвитку та педагогічної психології, багато в чому базуються на ідеях когнітивного підходу.

Так, у працях Д. Гакера (D. Hacker), представника педагогічної психології, набула подальшого розвитку модель Т. Нельсона і Л. Наренса, яку він деталізував для можливості застосування щодо специфічної діяльності – читання та розуміння тексту (герменевтичний підхід). Учений описав взаємодію між об'єктивним або когнітивним шаблоном (розуміння внутрішньої основи написаного за допомогою встановлення чітких критеріїв, використання стратегій роботи з матеріалом і його зв'язку з предметним знанням) та метакогнітивним рівнем (формування моделі розуміння тексту, уявлення про цілі читання, шляхи зв'язку нового знання з отриманим раніше). Внутрішній моніторинг розуміння тексту полягає у встановленні відповідності цього процесу обраним критеріям, віднаходженні помилок, контроль-аналіз сприйнятого матеріалу, своєю чергою, – у виправленні огріхів чи неточностей шляхом застосування конкретних стратегій [25].

Особливостям когнітивного моніторингу саме в навчальній діяльності присвячені наукові пошукування З. Тобіаса (S. Tobias) та Г. Еверсона (H. Everson). Науковці вбачають у ньому першорядну умову-спричинення всіх інших метакогнітивних процесів, що уможливає відмежування відомого від невідомого та здійснення ефективного контролю вибору стратегій для досягнення наскрізної мети пізнання. В авторській ієрархічній моделі підкреслюється взаємозалежність компонентів метапізнання: оцінювання навчання, вибір стратегій та планування, які підпорядковані процесу моніторингу [29].

Метакогнітивні процеси як елементи системи, в котрій рефлексивна свідомість постає регулятором навчальної діяльності, розглядаються загалом як запорука високих академічних досягнень. Ефективність управління стратегіями, що використовуються в роботі з навчальним матеріалом, досягається через об'єднання пізнавальних, мотиваційних, емоційних та особистісних компонентів метакогнітивної системи. В онтогенезі дитина спер-

шу оволодіває окремими траєкторіями пізнавального спрямування, поступово розвиває здатність стратегіального вибору; після цього формуються принципи-механізми проведення моніторингу наступником власної когнітивної сфери. Так виникають виконавчі процеси, що на початковому етапі покликані ініціювати стратегування, а згодом – здійснювати рефлексивний контроль і корекцію пізнавальної активності [21]. Важливо, що вдосконалення метакогніцій сприяє підвищенню результативності освітньої діяльності, а розуміння їх ролі в цьому стає спонукальним чинником у подальшому. Емоційне оцінювання результатів, що виникає як задоволення від успішного пізнання, постає в ролі зворотного зв'язку, підкріплюючи майбутню діяльність та довільну самоорганізацію.

Відтак головна мета наукових пошукувань стосовно метапізнання в педагогічній психології полягає у спробах поєднати когнітивні структури й рефлексивну регуляцію у просторі практичної освітньої реалізації. Специфічною рисою таких розвідок є те, що вони спрямовуються на вивчення як психічних механізмів керування пізнавальною активністю, так і практичних навичок, що стосуються контролю власне дій та поведінки під час привласнення навчального матеріалу. Найповніше це бачення у виразнюється в проблематиці *саморегульованого навчання* – особливого способу організації пізнавальної діяльності, в якому суб'єкт постає не тільки виконавцем певних дій, а й їх свідомим проектувальником та інтерпретатором. Метакогнітивні явища при цьому в одних теоретичних моделях розглядаються як компонент регуляції навчання, в інших – постають смисловим центром і засадничою умовою самокерування загалом.

Саморегульоване навчання є чотирьохетапним процесом, що передбачає визначення завдання, цілепокладання і стратегічне планування, реалізацію обраних тактик та подальшу метакогнітивну адаптацію, тобто перегляд мотиваційних настанов, переконань і способів дій відповідно до пережитого досвіду. На кожному з цих етапів здійснюється моніторинг перебігу освітньої діяльності, завдяки якому уможливується співвіднесення фактичного руху-поступу пізнання з наперед заданими або імпліцитно прийнятими критеріями. Метакогнітивний вимір виявляється не зовнішнім доповненням до навчання, а його внутрішньою організаційною основою [31].

У межах метакогнітивно-афективного підходу саморегуляція розгортається у двох взаємопов'язаних площинах – особистісній та ситуативно-завданнєвій. Макрорівень (особистісний) визначається індивідуальними характеристиками пізнання, мотивації, Я-концепції, емоцій, волі, метакогнітивних знань та навичок учня, які характеризують загалом його ставлення до навчальних завдань та можливості самокерування. Вони впливають на те, яким чином здійснюватиметься когнітивна обробка та які зусилля докладатимуться для досягнення поставленої мети. Мікрорівень постає простором безпосереднього розгортання регулятивних актів, де у фокусі уваги опиняється виконання конкретного завдання, а метакогнітивний моніторинг реалізує функцію систематичного відстеження цього процесу. Емоційні реакції та подальша мотивація тоді залежать від того, який зворотний зв'язок отримується – успішно виконується завдання чи ні [23].

Метапізнання є механізмом, що забезпечує планування, спостереження, контроль і рефлексивне переосмислення не лише пізнавальних дій, а й умов їх здійснення, та ще й разом із мотиваційно-емоційним та поведінковим складниками. Згадані процеси утворюють своєрідний цикл, що містить фазу підготовки, виконання та рефлексії. Під час роботи над завданням реалізуються також моніторинг і контроль, що постають інструментами забезпечення цілісності діяльності та спрямування її до конкретного результату. Подальша рефлексія, хоча тільки за умови оцінювання виконаних дій як ефективних, призводить до підвищення вмотивованості щодо застосування метакогнітивних стратегій, що надалі впливає на підготовчу фазу й загалом стає сприятливим чинником-рушієм формування у людини прагнення вдосконалювати власну метакогнітивну сферу [32].

Педагогіко-психологічні інтерпретації метапізнання демонструють його концептуальну багатовимірність: воно водночас постає і як умова саморегуляції, і як її інструмент, і як простір рефлексивного ставлення суб'єкта до власної пізнавальної активності. Розширення дослідницьких горизонтів і поступове нагромадження різномірних наукових розвідок зумовили ситуацію, за якої метапізнання дедалі частіше осмислюється не як окремий психічний феномен, а як «парасолькова» категорія, що поєднує різномірні за природою явища – від рефлексивних актів свідомості до стратегій

саморегуляції когнітивної сфери. У цьому розширеному смисловому полі воно постає особливою формою організації вітального досвіду, в якому суб'єкт здатен спрямовувати пізнання на себе самого. Якщо змістити дослідницьку оптику від опису структур і механізмів метапізнання до аналізу їхнього динамічного виміру (метакогнітивної активності як способу присутності свідомості у власних пізнавальних діях-операціях), то його доцільно розглядати не тільки як концепт, що узагальнює множинні прояви самореферентного мислення, а й як підґрунтя для осмислення активної регуляторної позиції самого суб'єкта у процесі конституювання персоніфікованого знання.

Сутнісне осягнення метакогнітивної активності передбачає насамперед розмежування (хоча й умовне) площин пізнання та метапізнання. Труднощі в їх розрізненні полягають у тому, що вони доповнюють одне одного, взаємовпливають та реалізуються за допомогою споріднених механізмів. Те, що зазвичай окреслюється як метакогнітивне, зокрема планування чи оцінювання перебігу пізнавальної діяльності, здійснюється засобами самого мислення, відтак регулятивне й операційне тут виявляються взаємодетермінаційними. У цьому сенсі метапізнання, спрямовуючи та впорядковуючи когнітивні процеси, водночас належить до їхньої структурної організації. Водночас рамкові умови їх розвою виявляються у функціональних модальностях. Якщо пізнання зорієнтоване на освоєння дослідного контенту, то метапізнання постає як когнітивна діяльність вищого порядку, себто як рефлексивне звернення думки на елементи власного досвіду, способи розмірковування та результативність мислеактивності. Когнітивні стратегії у даному разі забезпечують розв'язання завдань і набуття знання, тоді як метакогнітивні здійснюють їх моніторинг, координацію та корекцію. Водночас метапізнання не існує поза пізнанням, воно пронизує вищі вияви осмисленої інтелектуальної діяльності, організуючись самосвідомісним впорядкуванням. Метакогнітивна активність відтак постає особливою формою вітальної самоорганізації суб'єкта-дослідника на шляху до осягнення себе і світу [20; 30].

З огляду на вищевикладене, при витлумаченні метакогнітивної активності стає очевидною потреба виходу за межі суто когнітивістських пояснювальних принципів, ос-

кільки йдеться вже не стільки про функціонування психічних механізмів, скільки про спосіб присутності людини у власному пізнанні. Звична для зарубіжної традиції дослідницька оптика, у якій головна увага приділяється інформаційній обробці та регулятивним процедурам, попри свою евристичність, не фокусується на питаннях першоджерела цієї активності – самого суб'єкта, який її здійснює. Унаслідок цього метакогнітивне нерідко постає як безособова функція психічної організації, тоді як його екзистенційний вимір залишається недостатньо розглянутим.

Зазначеної редукації можна уникнути через звернення до циклічно-вчинкового підходу (А.В. Фурман і його наукова школа), змістивши фокус уваги з процесу на його носія – особистість, для якої пізнання є не просто операційною діяльністю, а формою саморозгортання і життєреалізування [7; 11; 19]. В авторському баченні, сформованому на основі напрацювань А.В. Фурмана у вивченні мислєдіяльності як вищого рівня категорійного мислення (див. [12; 14; 17]), метакогніції являють собою сутнісне осягнення світоустрою і водночас рефлексивне позиціонування дослідника в його опрацюванні законів буття. Цей поступ унаявлено складною системою підходів, моделей і засобів цілісного осмислення дійсності. Тож метакогнітивна активність особистості розглядається з точки зору об'єктивних засад взаємодії людини й упредметненого світу в конкретно-ситуаційному просторі самоздійснення [12; 16]. Тоді вона може бути осмислена як один із найвищих проявів людської активності, джерелом якої є сама особа, її відповідальний вибір та рефлексивне самоперевершення. Регуляція пізнавальних процесів постає передусім як функція особистості, що організовує її власний інтелектуальний досвід у циклічних взаємодіях із об'єктом та за конкретних умов діяльності, узгоджуючи його з прийнятими смисловими орієнтирами.

У вимірі вчинковості метакогнітивна активність набуває ознак події внутрішнього життя – акту, в якому поєднуються усвідомлення, оцінювання і готовність змінити спосіб дії. Вона засвідчує спроможність людини ставати причиною власної пізнавальної динаміки, перетворюючи мислення на простір відповідального самоздійснення. Її тлумачення як ускладненого пізнавального процесу вже недостатньо, оскільки в такому ракурсі вона є, скоріше, внутрішнім ландшафтом орієнтації людини у влас-

1 – інформаційно-орієнтаційний: безпосереднє перебування людини у часопросторі власного соціокультурного зrealізування

2 – емоційно-мотиваційний: прийняття власної почуттєвої сфери, система спонук і стимулів, чітко визначені життєві пріоритети та домагання

4 – рефлексивно-оцінковий: організація системи думок, міркувань, суджень, що визначають аналітичну позицію щодо пізнавального людинною

3 – конативно-вольовий: ініціювання, змістовне наповнення і коригування пізнавальної активності, що виявляється в діях, поведінці, діяльності, вчинках особи

Рис.
Структура метакогнітивної активності особистості

ному ось-бутті. Метакогнітивна активність як особлива форма осягнення онтофеноменальної дійсності реалізується головню через рефлексивну позицію в пізнанні, яка має своєрідне відображення – здатність свідомості самовідтворювати привласнені ознаки-атрибути, що в безперервному потоці віддзеркалень формує її якісно нову сутність – *самосвідомість*. Це змістовно більш розпросторе поняття, ніж свідомість, воно визначає горизонти суб'єктивного осмислення буття та формує самоспоглядальну позицію особи щодо власного місця-ролі у світі.

З огляду на це, метакогнітивна активність постає формовивом мислєдіяльності як складної системи оперування предметами і явищами дійсності, причому з проєкцією на рефлексивно-оцінкове ставлення до неї, препозиції (первинного позиціювання) пошукувача відносно до актуалізованої (суб'єктивно значущої) реальності (психічної у тому числі). Вона відформатовується (через фільтри-опції) внутрішнім засвітом особистості, що визначає вектор її екзистенціювання через: 1) самоствавлення – інтегральну складову образу Я, рефлексивну оцінку себе як особистості; 2) саморегуляцію як активізацію ресурсних можливостей людини, що виявляється у практикуванні і вчиненні, виборі конкретного способу життя; 3) самопізнання – аналітико-синтетичну мислєдіяльність як високоінтелектуального процесу розуміння-тлумачення своєї індивідуальної непересічності; 4) самотворення як поступ до самоздійснення особою через актуалізацію власного психодуховного потенціалу.

У будь-якому разі метакогніції постають надскладною системою опцій сприймання, свідомісних налаштувань, персоніфікованих властивостей мислєдіяльності та рефлексивних позицій стосовно занурення (задіяння, долучення) у реалію повсякдення. Із позицій циклічно-вчинкового підходу А.В. Фурмана метакогнітивну активність доречно унааявити в чотирьох компонентах-вимірах метакогнітивної активності: 1) орієнтаційно-інформаційному; 2) емоційно-мотиваційному; 3) конативно-вольовому; 4) рефлексивно-оцінковому (*рис.*).

Метакогнітивна активність – це вкорінене у спосіб перебування суб'єкта в соціокультурному просторі, де пізнання не відокремлюється від життя, а життя – від його циклічного аналізу-осмислення. Саме тут оприявнюється вміст орієнтаційно-інформаційного компонента такої активності, який не зводиться до акумуляції відомостей чи оперування знаннями, а виявляється як здатність бути присутнім у просторі смислів, розрізняти значуще й другорядне, впізнавати знайоме у новому та відкривати нове в уже пережитому.

Орієнтаційно-інформаційний складник слушно розглянути як своєрідну смислову матрицю, що спрямовує та впорядковує пізнавальні акти особи. Перебуваючи у соціокультурному просторі, людина не просто володіє знаннями, вона співвідносить їх із власним досвідом, ціннісними орієнтирами, екзистенційними очікуваннями. Предметне коло пошукування (інфорпростір) перетворюється на середовище співбуття, у якому актуалізується інтенція до розуміння світу і місця

людини в ньому. Особистість уміло й доцільно використовує когнітивні можливості та вибудовує власну траєкторію пізнавального руху-поступу.

Орієнтування людини у часопросторі свого соціокультурного зреалізування саме по собі не гарантує розгортання її метакогнітивної активності. Має бути спонукання, що надає пізнавальному процесу особистісної значущості та динаміки. Емоційно-мотиваційний компонент метакогнітивної активності стає тим важелем, що уможлиблює персоніфікований сенс пізнання, з'являється відчуття того, що воно відповідає потребі саморозкриття, а не просто є зовнішнім обов'язком. Цей складник умістовлюється сукупністю мотивів, потреб, інтересів, які здебільшого ініціюють метакогнітивну активність людини, впливають на її тривалість та стійкість. До них, з одного боку, належать мотиваційні чинники, що стосуються пізнавальної діяльності загалом, сприяють її усвідомленому здійсненню; до прикладу, прагнення до пізнання нового, бажання задовольнити власні інтереси, жага досліджувати навколишній світ, з іншого, – такі, що спонукають саме до регулятивних дій у пізнанні, тобто до свідомого застосування засобів реалізації когнітивної здатності, відстеження протікання інтелектуальної діяльності, виправлення її помилок та ін.

Одним із основних чинників, що спонукають особу до метакогнітивної активності є усвідомлення (осмислення) нею персональної значущості власної вчинкової саморегуляції стосовно пізнання буттєвої організації дійсності. Зазначені тенденції метапроєктування у життєздійсненні людини виникають на підґрунті аперцепції (позитивного досвіду вітакультурної взаємодії з довколишньою реальністю) та використання розумінневого потенціалу як наскрізної риси-якості особистості на шляху до сутнісного осягнення світу.

Емоційні переживання, які супроводжують метакогнітивну активність, виконують функцію показника її ефективності. Відчуття задоволеності, ясності, внутрішнього спокою або, навпаки, тривоги й напруження сигналізують про ступінь узгодженості чи неузгодженості пізнавального процесу з особистими цілями й очікуваннями.

На засадах буттєствердного зорієнтування та спонукання метакогнітивна активність розгортається в конативно-вольовому вимірі, що забезпечує її практичну реалізацію. Кона-

тивність у напрацюваннях психологічної науки переважно розуміється як особистісна опція, спрямована на виконання особою певної системи дій (активності) та з урахуванням суб'єктивного бачення ситуації. Її функціональне призначення реалізується у готовності людини поводити себе відповідно до схвалюваних суспільством форм взаємодії із загалом, передбачає активне відтворення нею інтеріоризованих і в подальшому ретрансльованих цінностей, соціальних наративів, культурних настанов. Конація базується на усталеній системі аналітико-синтетичного мислення, що слугує реалізації стратегічної мети життєдіяльності особистості – самоздійснення через діяння і вольові вчинки [10].

Конативно-вольовий компонент метакогнітивної активності є конкретною формою пізнавального вчинку, у якому людина бере на себе відповідальність за спосіб власного мислення з подальшим утвердженням у часопросторі її власного життєпотoku як суб'єкта-дослідника. Він поєднує спрямованість і дію, намір і здійснення, набуваючи рис осмисленого руху-поступу. Технічно цей складник слушно визначити як сукупність процесів, що забезпечують здійснення особою свідомого керування нею своєю пізнавальною активністю у різних ковітальних обставинах.

Постановка мети як перша ланка у системі регуляції пізнавальної діяльності залежить не лише від характеристик об'єкта, але й від аналізу людиною власних знань, віднаходження у них прогалів, що потребують заповнення. За наявності відповідної мотивації цілепокладання ініціює такі процеси, як планування процесу пізнання та контроль за його протіканням. Проєктування передбачає визначення оптимальної форми вирішення поставленого завдання, вибір засобів для цього, встановлення послідовності розумових дій, потрібних для досягнення мети, а самоконтроль полягає в забезпеченні ефективності цих процесів шляхом внесення змін у випадках, коли результати не відповідають очікуванням. Пізнавальні дії, однак, не є технічними операціями у вузькому значенні. Вони пронизані сенсом і спрямовані на підтримання внутрішньої узгодженості пізнавального процесу на особистому рівні його здійснення.

Суб'єкт пізнання реалізує себе у взаєминах з довколишньою дійсністю, що викристалізується у різних видах діяльності та вчиненні, вибудовує траєкторії свого життєздійснення,

керуючись уособленим розумінням належного і бажаного. У цьому когнітивному дійстві йому допомагає доволі об'єктивна оцінка своїх надбань і досягнень – *рефлексія* як самоосмислення людини у вирі прагнень до пізнання себе і світу, власних світоглядних орієнтирів і буттєвого призначення [8]. Тому вона виконує психоінструментальну функцію в осягненні особою дійсності, а її у змістовленні дозволяє їй долучитись до системи повномірних взаємодій зі світом, даним уже не безпосередньо, а в суто інтелектуальних формах [3]. Об'єктивоване (неупереджене) ставлення особистості до своєї діяльності є умовою-чинником всебічного її усвідомлення, критичного оцінювання і конструктивного вдосконалення. Рефлексивна позиція стосовно розпізнання-тлумачення нею світу ґрунтується на сутнісному розумінні персоніфікованих (привласнених) вражень, думок, переконань, віддзеркаленні своєї інтелектуальної сфери і мисленнєвої активності, самозвітуванні в оцінці перебігу внутрішніх психічних актів і форм взаємодії з довкіллям.

Рефлексивно-оцінковий компонент метакогнітивної активності людини поєднує процеси спостереження за власною когнітивною діяльністю й акти надання раціональних та емоційних оцінок її перебігу-розвитку. Тут пізнання змістовно збігається зі спогляданням, що постає формою внутрішнього діалогу, в якому особа співвідносить виконувані дії з образною траєкторією власного життєвого шляху.

З позицій циклічно-вчинкового підходу А.В. Фурмана [15] оцінювання тут не зводиться до судження про ефективність чи правильність, воно набуває екзистенційного характеру стосовно взаємовідповідності пізнавальних дій, цінностей і життєвих орієнтирів особи. Через самоспоглядання суб'єкт усвідомлює, яким чином спосіб мислення формує його індивідуальність, яким є внесок пізнавальної активності у загальну конфігурацію його особистісного життєздійснення.

На фундаменті відрефлексованого досвіду особистість звертається до переосмислення власних орієнтацій, мотивів і способів дій, що водночас завершує цикл метакогнітивної активності-діяння й уможливує його оновлене розпросторення. Вона при цьому постає як самоспричинювальна цілісність, у якій пізнання перестає бути лише функцією інтелекту а перетворюється на спосіб буттєво-екзистенційної присутності людини у світі (див. працю М. Гайдеггера [5]).

ВИСНОВКИ

1. Розквіт проблематики *метапізнання* припадає на період становлення когнітивної психології, у межах якої було закладено теоретичні координати його наукового осмислення. У сучасних тлумаченнях цього поняття зберігається наступність уявлень про його двокомпонентну організацію – метакогнітивні знання і регуляцію пізнавальної активності. Прикладного значення ідеї метакогнітивізму набули у практиці освіти, де метапізнання досліджується як важлива передумова ефективної навчальної діяльності та як один із компонентів (іноді центральний) саморегульованого навчання. Поступове розширення змістового поля цієї дефініції спричинило набуття нею статусу *узагальнювального конструкту*, що поєднує різномірні явища, які трактуються переважно в операційно-технічному вимірі.

2. Метапізнання не зводиться до простої суми стратегій, процедур і знань, оскільки його розгортання передбачає постановку цілей пізнавальної активності, вибір способів мислєдіяльності та їх узгодження з індивідуальним досвідом людини. Ініціатором і носієм цих процесів є *особистість*, яка на засновках власної ієрархії цінностей, інтенцій і життєвих прагнень визначає характер організації пізнання. Постає необхідність ввести її у простір тлумачення метапізнавальних явищ. Таку оптику уможливають *методологічні засади циклічно-вчинкового підходу*, що дають підстави осмислювати метапізнання як момент вчинкової організації психічного життя, у якій регуляція постає способом відповідального самоздійснення людини.

3. Із позицій циклічно-вчинкового підходу метакогнітивна активність становить надскладну систему свідомісних налаштувань, способів сприймання, персоніфікованих характеристик мислєдіяльності та рефлексивних позицій особистості щодо власного задіяння в буттєві реалії повсякдення. Її конфігурація визначається внутрішнім світом людини, який задає вектор її екзистенціювання через самоставлення як інтегральний вимір образу Я, саморегуляцію як актуалізацію ресурсних можливостей у виборі способу життя, самопізнання як аналітико-синтетичну мислєдіяльність у розумінні власної сутності та самотворення як поступ до самоздійснення шляхом розкриття психодуховного потенціалу.

4. Якщо регуляцію пізнання розглядати

через оптику вчинення, то розгортання метакогнітивної активності постає у чотирьох взаємопов'язаних компонентах-вимірах. Орієнтаційно-інформаційний забезпечує смислове структурування ситуації пізнання та окреслення можливих способів дії; емоційно-мотиваційний визначає персональну значущість пізнавальних завдань і підтримує готовність до їх здійснення; конативно-вольовий унаочнює здатність особистості до вибору, прийняття рішень і наполегливого втілення намічених стратегій; рефлексивно-оцінковий уможливорює переосмислення здобутого досвіду, корекцію пізнавальних настанов і введення результатів у подальший цикл мислєдїальності. У своїй єдності ці виміри репрезентують метакогнітивну активність як динамічний механізм смислотворення і саморозвитку особистості у безперервності вчинкового циклу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Августюк М.М. Точність метакогнітивного моніторингу у розрізі складності/легкості завдань. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Психологія*. 2021. Вип. 4. С. 76-81.
2. Балашов Е.М. Метакогнітивний моніторинг і метакогнітивні стратегії в навчальній діяльності студентів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. 2018. № 6. С. 44-48.
3. Бутерко Я. Категоріальний аналіз рефлексії як явища, процесу, стану, властивості. *Психологія і суспільство*. 2008. № 1. С. 93-105.
4. Ватан Ю.П. Психологічні особливості актуалізації метакогнітивного потенціалу особистості: дис. ... д-ра філософії: 053 Психологія. Одеса, 2023. 234 с.
5. Гайдеггер М. Лист про гуманізм. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 51-74. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.051>
6. Кант І. Рефлексії до критики чистого розуму; пер. з нім. та прим. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
7. Фурман А.А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 508 с.
8. Фурман А.А. Методологічна оптика постнекласичного психологічного пізнання. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія «Психологія»*. 2017. Вип. 56. С. 257-268.
9. Фурман А.А. Паралакс психологічного пізнання в особистісному форматі світосприйняття. *VI Міжнародні Чельтнівські психолого-педагогічні читання*. 2017. С. 188-197.
10. Фурман А.А. Понятійно-смисловий рівень організації психологічного пізнання. *Вітакультурний млин: методологічний альманах*. 2018. Модуль 20. С. 46-61.
11. Фурман А.А., Фурман А.В. Вчинкова буттєвість особистості: від концепту до метатеорії. *Психологія і суспільство*. 2018. №1-2. С. 5-26. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.01.005>
12. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.
13. Фурман А.В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології: монографія. Київ: Інститут соц. і політ. психології НАПН України; Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 100 с.
14. Фурман А.В. Модульно-розвивальна організація мислєдїальності – схема професійного методологування. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 40-69.
15. Фурман А.В. Парадигма як предмет методологічної рефлексії. *Психологія і суспільство*. 2013. № 3. С. 72-85.
16. Фурман А.В. Світ методології. *Психологія і суспільство*. 2015. № 2. С. 47-60.
17. Фурман А.В. (упоряд., відп. ред., перекл.). Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х томах. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т.1. 314 с. Т. 2. 344 с. Т. 3. 400 с. 2021. Т. 4. 400 с. Т. 5. (додатковий). 605 с.
18. Фурман А.В., Фурман О.Є., Шандрук С.К. та ін. Вітакультурна методологія: антологія: колективна монографія: до 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 980 с.
19. Фурман А.В., Фурман О.Є., Шандрук С.К., Фурман А.А. Методологія і психологія гуманітарного пізнання: до 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
20. Azevedo R. Reflections on the field of metacognition: issues, challenges, and opportunities. *Metacognition and Learning*. 2020. № 15. P. 91-98.
21. Borkowski J.G., Chan L.K.S., Muthukrishna N. A process-oriented model of metacognition: links between motivation and executive functioning. In G.Schraw & J.C. Impara (Eds.), *Issues in the Measurement of Metacognition*. Lincoln, NE: Buros Institute of Mental Measurements, 2000. P. 1-41.
22. Brown R., McNeill D. The «tip of the tongue» phenomenon. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. 1966. № 5. P. 325-337.
23. Efklides A. Gifted students and self-regulated learning: The MARS model and its implications for SRL. *High ability studies*. 2019. Vol. 30. P. 72-102.
24. Flavell J.H. Cognitive Monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*. 1979. № 34(10). P 906-911.
25. Hacker D.J. Metacognition: definitions and empirical foundations. In D.J. Hacker, J. Dunlosky, & A.C. Graesser (Eds.), *Metacognition in educational theory and practice*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1998. P. 1-23.
26. Koriat A., Levi-Sadot R. Conscious and unconscious metacognition: a rejoinder. *Consciousness and Cognition*. 2000. №9. P. 193-202.
27. Metcalfe J. Metacognitive judgments and control of study. *Current Directions of Psychological Science*. 2009. № 18 (3). P. 159-163.
28. Nelson T.O., Narens L. Metamemory: A theoretical framework and some new findings. *The psychology of learning and Motivation*. 1990. Vol. 26. P. 125-173.
29. Tobias S., Everson H. Assessing metacognitive knowledge monitoring. In G. Schraw & J.C. Impara (Eds.), *Issues in the Measurement of Metacognition*. Lincoln, NE: Buros Institute of Mental Measurements, 2000. P. 147-222.
30. Weinert F.E. Metacognition and motivation as determinants of effective learning and understanding. In F.E. Weinert, & R.H. Kluwe (Eds.), *Metacognition, Motivation, and Understanding*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1987. P. 1-16.

31. Winne P.H., Hadwin A.F. Studying as self-regulated engagement in learning. In D. Hacker, J. Dunlosky & A. Graesser (Eds.), *Metacognition in Educational Theory and Practice*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1998. P. 277-304.

32. Zimmerman B.J. Attaining self-regulation: a social cognitive perspective. In M. Boekaerts, P.R. Pintrich & M. Zeidner (Eds.), *Handbook of Self-Regulation*. San Diego, CA: Academic Press, 2000. P. 13-40.

REFERENCES

1. Avhustiuk, M.M. (2021). Ochnist metakohnityvnoho monitorynhu u rozrizi skladnosti/lehkosti zavdan [Accuracy of metacognitive monitoring in terms of task difficulty/ease]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya : Psykholohiia* "Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Psychology", 4, 76-81 [in Ukrainian].

2. Balashov, E.M. (2018). Metakohnityvnyi monitorynh i metakohnityvni stratehii v navchalnii diialnosti studentiv [Metacognitive monitoring and metacognitive strategies in students' learning activities]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriya «Psykholohiia»* "Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Psychology", 6, 44-48 [in Ukrainian].

3. Buherko, Ya. (2008). Katehorialnyi analiz refleksii yak yavyscha, protsesu, stanu, vlastyvoli [Categorical analysis of reflection as a phenomenon, process, state, property]. *Psykholohiia i suspilstvo* "Psychology and Society", 1, 93-105 [in Ukrainian].

4. Vatan, Yu. P. (2023). Psykholohichni osoblyvosti aktualizatsii metakohnityvnoho potentsialu osobystosti [Psychological features of the actualization of the metacognitive potential of the individual] (PhD dissertation). Odesa: South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky [in Ukrainian].

5. Heidegger, M. (2013). Lust pro humanism [Letter on «humanism»]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 51-74 [in Ukrainian].

6. Kant, I. (2004). Refleksii do krytyky chystoho rozumu [Reflections on the Critique of Pure Reason]. Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].

7. Furman, A.A. (2017). Psykholohiia smyslozhytteivoho rozvytku osobystosti: monohrafiia [Psychology of Meaningful Development of the Personality: Monograph]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

8. Furman, A.A. (2017). Metodolohichna optyka postneklasychnoho psykholohichnoho piznannia [Methodological optics of post-nonclassical psychological cognition]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody. Seriya «Psykholohiia»* "Bulletin of the Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. Series "Psychology", 56, 257-268 [in Ukrainian].

9. Furman, A.A. (2017). Paralak psykholohichnoho piznannia v osobystisnomu formati svitospryiniattia [Parallax of psychological cognition in the personal format of world perception]. *VI Mizhnarodni Chelpanivski psykholohopedahohichni chytannia* "VI International Chelpaniv Psychological and Pedagogical Readings", 188-197 [in Ukrainian].

10. Furman, A.A. (2018). Poniatiino-smyslovyyi riven orhanizatsii psykholohichnoho piznannia [Conceptual and

semantic level of organization of psychological cognition]. *Vitakulturnyi mlyn: metodolohichniy almanakh* "Vitacultural mill: methodological almanac", 20, 46-61.

11. Furman, A.A., Furman, A.V. (2018). Vchynkova buttyevist' osobystosti: vid kontseptu do metateoriyu [Action everyday life of personality: from conception to meta-theory]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1-2, 5-26. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2018.01.005> [in Ukrainian].

12. Furman, A.V. (2016). Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia [The idea and content of professional methodology]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

13. Furman, A.V. (2013). Metodolohiia paradyhmalnykh doslidzen u sotsialnii psykholohii [Methodology of paradigmatic research in social psychology]. Kyiv; Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

14. Furman, A.V. (2005). Modulno-rozvyvalna orhanizatsiia myslediialnosti – schema profesuunoho metodolohuvannia [Modular and developmental organization of thinking – a scheme of professional methodology]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 40-69 [in Ukrainian].

15. Furman, A.V. (2013). Paradyhma yak predmet metodolohschoi refleksii [Paradigm as a subject of methodological reflection]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3, 72-85 [in Ukrainian].

16. Furman, A.V. (2015). Svit metodolohii [The world of methodology]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 47-60 [in Ukrainian].

17. Furman, A.V. (uporiad., vidp. red., perekl.). (2015). Systema suchasnykh metodolohii: khrestomatiiia u 4-kh tomakh [System of modern methodologies: a textbook in 4 volumes]. Ternopil: TNEU, 1, 2, 3, 4, 5 (dodatkovyi) [in Ukrainian].

18. Furman, A.V., Furman, O.Ye., Shandruk, S.K. (2019). Vitakulturna metodolohiia: antolohiia: kolektyvna monohrafiia: do 25-richchia naukovoii shkoly profesora A.V. Furmana [Viticultural methodology: anthology: collective monograph: to the 25th anniversary of the scientific school of professor A.V. Furman]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

19. Furman, A.V., Furman, O.Ye., Shandruk, S.K., Furman, A.A. (2019). Metodolohiia i psykholohiia humanitarnoho piznannia: do 25-richchia naukovoii shkoly profesora A.V. Furmana: kolektyvna monohrafiia [Methodology and psychology of humanitarian cognition: to the 25th anniversary of the scientific school of Professor A.V. Furman's]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

20. Azevedo, R. (2020). Reflections on the field of metacognition: issues, challenges, and opportunities. *Metacognition and Learning*, 15, 91-98 [in English].

21. Borkowski, J.G., Chan, L.K.S. & Muthukrishna, N. (2000). A process-oriented model of metacognition: links between motivation and executive functioning. In G.Schraw & J.C. Impara (Eds.), *Issues in the Measurement of Metacognition*. Lincoln, NE: Buros Institute of Mental Measurements, 1-41 [in English].

22. Brown, R. & McNeill, D. (1966). The "tip of the tongue" phenomenon. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 5, 325-337 [in English].

23. Efklides, A. (2019). Gifted students and self-regulated learning: The MARS model and its implications for SRL. *High ability studies*, 30, 72-102 [in English].

24. Flavell, J.H. (1979). Cognitive Monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*,

34(10), 906-911 [in English].

25. Hacker, D.J. (1998). Metacognition: definitions and empirical foundations. In D.J. Hacker, J. Dunlosky, & A.C. Graesser (Eds.), *Metacognition in educational theory and practice*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates [in English].

26. Koriat, A. & Levi-Sadot, R. (2000). Conscious and unconscious metacognition: a rejoinder. *Consciousness and Cognition*, 9, 193-202 [in English].

27. Metcalfe J. (2009). Metacognitive judgments and control of study. *Current Directions of Psychological Science*, 18(3). 159-163 [in English].

28. Nelson, T.O. & Narens, L. (1990). Metamemory: A theoretical framework and some new findings. *The psychology of learning and Motivation*, 26, 125-173 [in English].

29. Tobias, S. & Everson, H. (2000). Assessing metacognitive knowledge monitoring. In G. Schraw & J.C. Impara (Eds.), *Issues in the Measurement of Metacognition*. Lincoln, NE: Buros Institute of Mental Measurements, 147-222 [in English].

30. Weinert, F.E. (1987). Metacognition and motivation as determinants of effective learning and understanding. In F.E. Weinert, & R.H. Kluwe (Eds.), *Metacognition, Motivation, and Understanding*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum [in English].

31. Winne, P.H. & Hadwin, A.F. (1998). Studying as self-regulated engagement in learning. In D. Hacker, J. Dunlosky & A. Graesser (Eds.), *Metacognition in Educational Theory and Practice*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 277-304 [in English].

32. Zimmerman, B.J. (2000). Attaining self-regulation: a social cognitive perspective. In M. Boekaerts, P.R. Pintrich & M. Zeidner (Eds.), *Handbook of Self-Regulation*. San Diego, CA: Academic Press, 13-40 [in English].

АНОТАЦІЯ

ВАТАН Юлія Павлівна.

Психологічна концепція метакогнітивної активності особистості.

Статтю присвячено рефлексивному аналізу метакогнітивної активності з позицій циклічно-вчинкового підходу А.В. Фурмана. З'ясовано, що метапізнання в сучасному баченні є узагальнювальним конструктом, під яким об'єднується низка явищ, які стосуються регулювання людиною власної пізнавальної активності. Ці феномени належать до специфічного класу проявів людської психіки, головною відмінною рисою яких є їхня спрямованість не на об'єктивну (зовнішню) реальність, а на суб'єктивну (внутрішню) дійсність. Можливість інтегрування зазначених психічних явищ убачається в *метакогнітивній активності* як динамічному вияві метапізнання загалом. На основі теоретичного аналізу предметного кола вивчення даного феномену визначено, що для новітніх досліджень (так само, як і для ранніх розвідок) метакогнітивної характерна локальність, емпіризм і головною операційно-технічною ракурсом, із позицій якого вони унаслідуються у формі надбудови над пізнавальною активністю, що змістовно утворюється сукупністю стратегій моніторингу й контролю. Це свідчить, що поза межами залишається суб'єкт регулятивних дій – *особистість*. Обґрунтовано доцільність застосування у вивченні метакогнітивної активності дослідницької оптики, що поєднує процесний і персональний виміри та розкриває її як складне цілісне

психічне утворення. Такою оптикою стають методологічні засади вищезазначеного циклічно-вчинкового підходу. Його використання дає змогу осмислити регуляцію пізнавальних процесів насамперед як функцію особистості, яка організовує власний інтелектуальний досвід у циклічних взаємодіях із об'єктом пошукового інтересу та умовами діяльності, узгоджуючи його з прийнятими смисловими орієнтирами. Із позицій вказаного підходу у вивченні мислєдіяльності та мислєвчинення як вищих щаблів поняттєво-категорійного мислення сформоване авторське бачення метакогнітивної активності. Її витлумачено як здійснюване з рефлексивних позицій суб'єкта-дослідника оприявлення у його свідомості власних психічних реалій та цілеспрямоване регулювання процесів осягнення, тлумачення й подальших розумінєвих репрезентацій онтологічної картини світу. Окреслено компоненти-виміри метакогнітивної активності: 1) інформаційно-орієнтаційний – безпосереднє перебування людини у часопросторі власного соціокультурного реалізування; 2) емоційно-мотиваційний – прийняття нею самісної почуттєвої сфери, система спонук і стимулів, чітко визначені життєві пріоритети та домагання; 3) конативно-вольовий – ініціювання, змістовне наповнення і коригування пізнавальної активності, що виявляється в діях, поведінці, діяльності, вчинках особистості; 4) рефлексивно-оцінковий – організація синергії її думок, міркувань, суджень, що визначають аналітичну позицію стосовно пізнаного. Висновується, що на змістовленнях відрефлексованого досвіду особистість повертається до переосмислення власних орієнтацій, мотивів і способів дій, у такий спосіб замикаючи цикл метакогнітивної активності та водночас ініціюючи його новий етап. У цій динаміці вона постає як саморозвиткова цілісність, де пізнання перестає бути лише функцією інтелекту й набуває значення способу людського ось-буття у світі.

Ключові слова: когнітивна психологія, вчинок, когнітивні процеси, метакогнітивна активність, метапізнання, особистість, пізнавальна діяльність, навчання, індивідуальний досвід, регулювання, рефлексія, соціокультурний простір, циклічно-вчинковий підхід, цикл вчинення, життєздійснення.

ABSTRACT

Yuliia VATAN.

The Psychological Concept of Metacognitive Activity of the Personality.

The article is devoted to a reflective analysis of metacognitive activity from the standpoint of A. Furman's act-cyclical approach. It has been established that metacognition in the modern view is a generalizing construct that unites a number of phenomena related to the regulation of a person's own cognitive activity. These phenomena belong to a specific class of manifestations of the human psyche, the main distinguishing feature of which is their focus not on objective (external) reality, but on subjective (internal) reality. The possibility of integrating these mental phenomena is seen in metacognitive activity as a dynamic manifestation of metacognition in general. Based on a theoretical analysis of the subject area of study of this phenomenon, it has been determined that for the latest research (as well as for earlier studies), metacognition is characterized by locality, empiricism, and mainly an operational-technical perspective, from which it is presented in the form of a super-

structure over cognitive activity, which is essentially formed by a set of monitoring and control strategies. This indicates that the subject of regulatory actions – the personality – remains outside the scope. The expediency of applying a research perspective that combines processual and personal dimensions and reveals metacognitive activity as a complex, holistic mental formation has been substantiated. The methodological foundations of the said act-cyclical approach become such a perspective. Its use makes it possible to understand the regulation of cognitive processes primarily as a function of the individual, who organizes their own intellectual experience in cyclical interactions with the object of search interest and the conditions of activity, coordinating it with accepted semantic guidelines. From the perspective of the said approach, in the study of thought-activity and thought-action as the highest levels of conceptual-categorical thinking, the author's vision of metacognitive activity has been formed. It is interpreted as the manifestation of one's own mental realities in the consciousness of the subject-researcher from a reflective position and the purposeful regulation of the processes of comprehension, interpretation, and further understanding-based representations of the ontological picture of the world. The components of metacognitive activity are outlined: 1) informational-orientational – a person's immediate presence in the time-space of their own sociocultural realization; 2) emotional-motivational – acceptance of one's own emotional sphere, a system of incentives and stimuli, clearly defined life priorities and aspi-

rations; 3) conative-volitional – initiation, substantive content-filling, and correction of cognitive activity, manifested in the actions, behavior, activities, and deeds of a person; 4) reflective-evaluative – organization of the synergy of thoughts, reasoning, and judgments that determine the analytical position regarding what a person has learned. It is concluded that, on the basis of the substantive content of reflected experience, the individual returns to rethinking their own orientations, motives, and methods of action, thus closing the cycle of metacognitive activity and at the same time initiating its new stage. In this dynamic, the personality appears as a self-developing wholeness, where cognition ceases to be merely a function of the intellect and acquires the meaning of a way of human here-being in the world.

Keywords: *cognitive psychology, act, cognitive processes, metacognitive activity, metacognition, personality, cognitive activity, learning, individual experience, regulation, reflection, sociocultural space, act-cyclical approach, cycle of action, life-realization.*

Рецензенти:
д. психол. н., проф. Віктор МОСКАЛЕЦЬ,
д. психол. н., проф. Наталія ШЕВЧЕНКО.

Надійшла до редакції 06.02.2026.
Підписана до друку 17.02.2026.
Дата публікації 30.03.2026.

Бібліографічний опис для цитування:

Ватан Ю.П. Психологічна концепція метакогнітивної активності особистості.
Психологія і суспільство. 2026. № 1. С. 141-154.
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2026.01.141>